

TOPLUMBİLİMSEL YÖNTEM AÇISINDAN DURKHEİM VE WEBER

Coşkun San*

Özet: Bu makalenin amacı, Durkheim ile Weber'in toplumbilimsel yöntemle yaptıkları görece özgün katkıları irdeleyerek karşılaştırmaya, başka bir deyişle, her iki bilim insanının kalıplaştırılmış söylemlerinden uzaklaşarak, yöntembilimin özüne yönelik görüşlerini ön plana çıkarmaya çalışmaktır. Söz konusu amaç doğrultusunda önce her iki sosyologun toplumbilim yaklaşımlarının ana hatlarına değinilmiş, Durkheim'in toplumbilimsel yöntem kuralları Weber ile; Weber'in yöntemleri de Durkheim ile iç içe geçecek biçimde karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal olgu, toplumsal eylem, nesnellik, nedensellik, saf (ideal) tip.

Durkheim's and Weber's Contributions to Sociological Method

Abstract: The purpose of this article is to feature Durkheim and Weber's views that tend towards the essence of methodology by straying from the clichéd discourses of these two scientists. In other words to compare by examining thoroughly the relatively original contributions of Durkheim and Weber to sociological method. For this purpose the main lines of the sociological approaches of these two sociologists were addressed firstly and then the main rules of sociological methods of Durkheim were compared with Weber's method and the method of Weber were evaluated in a way were nested.

Key Words: Social Fact, Social Action, Objectivism, Causality, Pure (ideal) Types.

* Prof. Dr., Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. (Emekli Öğretim Üyesi)

Emile Durkheim (1858-1917) ile Max Weber'in (1864-1920) çağdaş toplumbilimin en önemli kurucularının başında yer aldıklarına ilişkin kanı, bilim dünyasında yaygındır. Hiç kuşku yok ki, bu bilim insanlarının yanında belli alanlarda ve konularda derinlemesine çözümler yapan daha birçok sosyolog da yer almaktadır. Ne var ki, Durkheim ve Weber ikilisi, toplumu olabildiğince *genişlemesine* irdelemeye çalışmış ayrıca kimi önemli alanlarda da *derinlemesine* incelemeye yönelmişlerdir. Söz konusu bilim insanlarını diğerlerinden ayıran ve çağdaş toplumbilimin kurucuları düzeyine yükselten özellikleri, ağırlıklı olarak bu yönelimde görülebilir. Ayrıca her ikisinin de yaşadıkları dönemin (ansiklopedist dönemin sonları) toplumların görece daha geneli açıklamalara uygun bir zaman dilimine denk düştüğünü unutmamak gerekir. Öte yandan toplumsal bilimlerin sosyolojik, psikolojik, ekonomik siyasal vb. özgül ağırlıkları başat olan olgu ve olayları belli bir mesafeye arkadan izledikleri, iyi bir olasılıkla yakın geleceği (5-10 yıl)¹ kapsayabilecek öngörülerde bulunabileceği de gözden uzak tutulmalıdır.

Gerçekten her toplumbilimsel olgu ve olay, zaman ve uzam boyutunda biricik (ünik) özellik gösterir. Başka bir deyişle, doğa bilimlerinde olduğu gibi² toplumbilimde genel-geçer yasalara ulaşmak olanaksızdır. Öyleyse, toplumsal olgu ve olayların ancak geriden gelinerek belli bir zaman-uzam boyutunda *açıklanabileceklerini* kabul etmek gerekir. Weber'in kendi çalışmalarının "...on, yirmi ya da elli yıl içinde eskiyeceğini..."³ açık yüreklilikle dile getirmiş olması, bu bağlamda çok önemlidir.

Durkheim ve Weber, toplumbilimin kilometre taşları olarak birçok yapıt ortaya koymuşlardır⁴. Bunların incelenmesi ve karşılaştırılması, ancak geniş bir araştırmacı ekibinin yıllar sürecektir çabaları sonucunda olanaklı görülebilir. Genelleştirici ve yüzeysel bir karşılaştırmanın ise yanlış anlamalara neden olabileceği, üstelik bilimsel bir katkı sağlayamayacağı açıktır.

¹ Daha uzun erimli öngörüler bilimin değil, fütürizmin yetki alanına girer.

² Doğa bilimlerinde *bile*, hem zaman hem uzam boyutunda geçerli olabilecek *yasalardan* söz edilebileceği, büyük ölçüde tartışmaya açıktır.

³ Coşkun San, *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, Ankara 1971, s.36.

⁴ Durkheim kitapları dışında, toplumsal bilimlerin değişik alanlarında çok sayıda makale üretmiştir. Gerek yazdıklarının tam bir bibliyografyası, gerekse katkılarının derinlemesine bir değerlendirmesi için bkz.: Steven Lukes, *Emile Durkheim, His Life and Work, A Historical and Critical Study*, London 1973. Weber de kitaptan çok makaleler kaleme almış, söz konusu monografilerinin bir kısmını "Ekonomi ve Toplum" adlı yapıtına sistematik bir bütünlük içine yerleştirmeye başlamış, ancak ömrü yetmediği için söz konusu başyapıtını tamamlayamamıştır. "Ekonomi ve Toplum" ancak ölümünden sonra ve belli ölçülerde eksik olarak yayınlanabilmiştir. Weber'in sınırlı da olsa, çok başarılı bir çözümlemesi için bkz.: Reinhard Bendix, *Max Weber, An Intellectual Portrait*, New York 1960.

Bu nedenle, sınırları dar bir makale kapsamında bu iki bilim insanının, ancak belli bir alana yaptıkları *seçilmiş katkıları* ele alınıp karşılaştırılabilir. Söz konusu bilimsel endişe bağlamında Durkheim ve Weber'in, toplumbilimsel yönetime yaptıkları *kimi katkılar* bu makalede karşılaştırmalı olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Her İki Sosyologun Yaşadıkları Dönemin Kimi Özellikleri

Kişiliklerin ve onların yapıtlarının değerlendirilmesinde, söz konusu kişilerin yaşadıkları *zaman* dilimi ile sosyalleştirilmelerinin gerçekleştiği *yer*, önemli bir çıkış noktası oluşturur. Gerek Durkheim, gerekse Weber hemen hemen aynı zaman diliminde yaşamlarını sürdürmüş⁵ olmakla birlikte, birincisi Fransa'da, ikincisi Almanya'da kişiliklerini olgunlaştırıp yapıtlarını gene bu çevrelerde vermişlerdir.

Durkheim ve Weber'in düşüncelerinin ve bilimsel üretimlerinin belli bir düzeye ulaştığı yaklaşık 1890-1910 yılları arası, Avrupa'da (özellikle Fransa'da) "la belle époque" (güzel çağ) diye anılan bir dönemdir. Çünkü bu zaman dilimi, *özgürlük* yanında tüm eksikliklerine karşın, *eşitlik* kavramının da gelişmeye başladığı, Avrupa anakarasında bir daha büyük savaşların çıkmayacağı inancının yaygın olduğu, sömürgelerden akıtılan artı değer sayesinde, maddesel yaşam koşullarının özellikle büyük kentlerde iyileştirildiği bir toplumsal *değişime* denk gelmektedir. Kısacası, gelişmiş Avrupa ülkelerinde yaşayanlar geleceğe genellikle umutla bakmaktadırlar.

Ne var ki, Durkheim ile Weber yakın gelecekte köklü bunalımların⁶ çıkabileceğini sezmişler ve değişik açılardan uyarılarda bulunmuşlardır. Durkheim daha çok toplumsal dayanışmanın ve ahlakın giderek zayıflayacağı, Weber ise demokratik düzenin kamu bürokrasisinin denetimi altına gireceği öngörülerini üzerine odaklanmış görünmektedir.

⁵ Durkheim 1858-1917, Weber 1864-1920 arasında yaşamış, Durkheim 59, Weber ise 56 yaşına ulaşabilmiştir.

⁶ René König, Emile Durkheim, içinde: *Klassiker des soziologischen Denkens*, Cilt I, München 1976, s.18. König söz konusu bunalım bilincinin, Durkheim'in tüm bilimsel eylemlerinin temelini oluşturduğunu dile getirmektedir.

Gene bu dönemin ilginç özelliklerinden biri “kültür milliyetçiliği”⁷ diye tanımlanabilecek bir tutumun yaygın oluşudur. Açıkçası birbirleriyle aynı sınırı paylaşan Fransa ile Almanya (ve diğerleri) arasında, II. Dünya Savaşından günümüze dek gelişen birbirlerinin yapıtlarına gönderme yapmak⁸, sık sık uluslararası bilimsel toplantılar düzenlemek, birbirlerinin bilim insanlarını tezlerde ve diğer monografilerde değerlendirmek gibi bilimsel ilişki ile etkinliklerin *zayıf* olduğu bilinmektedir. Belki tek istisnayı, kimilerinin büyük bir beğeni, kimilerinin ise büyük bir tepki ile yaklaştıkları Karl Marx ve yapıtları oluşturmaktadır.

Oysa gerek Durkheim gerekse Weber kendi anadilleri dışında birçok Avrupa dilini ya çok iyi ya da en azından bilimsel çalışma yapabilecek düzeyde bilmektedirler. Fakat bu özelliklerine karşın, diğer çağdaşları bilim insanları gibi temel çıkış yönelimlerini kendi ülkelerindeki *ekollere* bağlamış olmaları, bilim tarihi açısından ilginçtir. Günümüzde bile bu tutumun izlerine artık rastlanmadığını söylemek bir hayli zordur.

Durkheim ve Weber Sosyolojilerinin Ana Hatları

İki bilim insanının yöntembilim gibi ilk bakışta çok somut bir izlenim bırakması olası bir konudaki katkılarının sağlıklı olarak karşılaştırılabilmesi açısından, genelleştirmenin içerdiği tuzakları göz ardı etmeksizin, genel yönelimlerine kısaca ve şematik bir biçimde değinmek zorunlu hale gelmektedir.

Durkheim *felsefe* öğrenimi görmüş ve önce felsefe öğretmenliği, sonraları ise *pedagoji* profesörlüğü görevlerinde bulunmuştur. Weber’e gelince, öğrenimini genel olarak *hukuk*, yan branş olarak *ekonomi* alanında gerçekleştirmiş, değişik dönemlerde ve kısa sürelerle hem *ekonomi* hem de *sosyoloji* profesörlüğü

⁷ Söz konusu tutumun daha sonraki yıllarda “kültür şövenizmi” hatta bu yönelimlerden farklı bir kulvarda koşan “kültür ırkçılığı”na vardığı unutulmamalıdır.

⁸ Theodor W. Adorno, Einleitung, içinde: *Emile Durkheim, Soziologie und Philosophie*, Frankfurt/Main 1976, s.15. König, *Emile Durkheim...* s. 401 vd. Oysa Durkheim özellikle Alman bilim insanları üzerine çok sayıda eleştiri yazıları yayınlamış ve bu yazılarında ayrıca kendi görüşlerini de işlemiştir. Ancak din sosyolojisi, hukuk sosyolojisi gibi benzer konuları ele aldıkları halde, Durkheim’in Weber ile ilgili bir değerlendirmesi yoktur. Her ikisi de, başkalarına açıkça gönderme yapmayı pek sevmedikleri için, birbirlerinden esinlendikleri ya da etkilendikleri yönünde bir yargıya varmak da çok zordur. Weber’in de doğrudan Durkheim’la ilgilendiğine ilişkin bir ize rastlamak, ancak bilimsel bir dedektiflik sonucunda olanaklı olabilir. Ayrıca I. Dünya Savaşında (1914-1918) Almanya’nın Fransa’ya saldırmış olduğunu, böylece var olan bilimsel ilişkilerin de kesintiye uğradığını anımsamak gerekir. Tüm bu gerçeklere karşın, Adorno (Einleitung..., s.22) Durkheim’in “Değer Yargıları ve Gerçeklik Yargıları” adlı bildiri-makalesinde ad vermeksizin Weber’i eleştirdiği kanısındadır.

yapmıştır. Birincisinin *felsefeden sosyolojiye*, ikincisinin ise *hukuk ve ekonomiden sosyolojiye* yöneldiği anımsanacak olursa, Durkheim'in neden bir tür tümenden gelimci, Weber'in ise tüme varımcı yaklaşımlar kullandıkları, belki daha iyi anlaşılabilir. Gerçekten de Durkheim'in anahtar kavramı "sosyal olgu" (faits sociaux) iken, Weber'in tüm çalışmalarının odak noktasına koyduğu kavramı "sosyal eylem" (soziales Handeln)dir.

Durkheim, toplumsal olguların bireysel-psikolojik tutumlardan çok daha başat bir etkiye sahip oldukları tezini, yankıları günümüze dek süren ünlü "İntihar" araştırması ile ortaya koymuştur⁹. Weber ise, toplumsal eylem kavramını, görece erken ölümü nedeniyle tamamlayamadığı "Ekonomi ve Toplum" adlı sistematik yapıtının başında enine boyuna ele alıp açıklamıştır¹⁰.

Kolektif bilinç gibi *metafizik*¹¹ yan tatlar içeren ve ahlak üzerine düşünceleriyle otoriter bir eğilime yatkın olduğu¹² ileri sürülen Durkheim ile *psikolojiye* eğilimli olduğu savlanan¹³ Weber'in, kabaca pozitivist ve rasyonalist bilimciler kategorisine girdikleri konusunda genel bir oydaşma vardır denebilir. Toplumbilimi felsefe ve ekonomi politik gibi dalların sultasından kurtarıp, bağımsız bir bilim dalı olarak kurmak konusunda ise, her iki bilim insanı da tartışmasız bir biçimde birleşmektedirler.

Her İki Toplumbilimcinin Dünyada ve Ülkemizdeki Etkileri

Günümüzdeki yaygın ünleri açısından bakıldığında, her iki toplumbilimcinin de baştan beri aynı ya da benzer ölçülerde gerek dünyada gerekse ülkemizde tanındıkları sanılabilir. Oysa Durkheim, henüz yaşarken Anglo-amerikan dünyasında, İtalya, İspanya gibi Latin kökenli ülkelerde, hatta Ziya Gökalp'in katkıları ile ülkemizde¹⁴ büyük bir üne kavuşmuş, yapıtları İngilizce başta olmak üzere yabancı dillere çevrilmiş, ayrıca bilimsel katkıları hakkında

⁹ Adorno, Einleitung..., S.8. Durkheim'in "Le Suicide -Etude de Sociologie" adlı araştırması Türkçeye de çevrilmiştir: Emile Durkheim, *İntihar*, Çev.: Ö. Ozankaya, 2. baskı, Ankara 1992.

¹⁰ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1956, s.3-24.

¹¹ König, *Emile Durkheim...*, S.313 ve 316.

¹² George Em. Marica, *Emile Durkheim, Soziologie und Soziologismus*, Jena 1932, s.87. Aktaran: Adorno, Einleitung..., s.20.

¹³ Barlas Tolon, *Toplumbilimlerine Giriş*, 2. baskı, Ankara 1978, s.44.

¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1982, s.312 vd.

incelemeler yayınlanmıştır¹⁵. Ülkemizde ortaöğretimde ağırlıklı olarak Durkheim'in aile sosyolojisi okutulmuş, yüksek öğretim düzeyinde ise diğer toplumbilimciler yanında, Durkheim'a özel bir ilgi gösterilmiştir¹⁶. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin 1950 yılında, Durkheim'in meslek etiği, devlet ve hukuk üzerine ders notlarını yayınlamış olması (*Leçons de Sociologie: Physique des moeurs et du droit*, Paris-İstanbul 1950) bu bağlamda ilginçtir.

Weber'e gelince, onun öncelikle kendi ülkesinde bile Simmel, Troeltsch ve Tönnies gibi sosyologların yanında¹⁷ ve hatta zaman zaman onların gerisinde yer aldığı söylenebilir. Weber'in Almanya dışında tanınması ise ölümünden çok sonra, yaklaşık II. Dünya Savaşı'nın ardından olanaklı olabilmektedir. Üstelik Weber'in kendi ülkesinde *yeniden keşfedilmesini* ve bir süre sonra uluslar arası bir üne kavuşmasını bir ABD'li sosyolog olan Talcott Parsons gerek Weber'den yaptığı çeviriler gerekse yapıtlarında ondan beğeniyle söz etmesiyle sağlamıştır. Amerikan sosyolojisinin 1950-65 arasında başlıca yapısalcı işlevsellik okulunun etkisinde bulunması nedeniyle, Weber bu akımın öncüsü olarak tanıtılmıştır. Kuşkusuz Weber'in Marx ve yapıtlarının karşıt figürü şeklinde piyasaya sürülmesi de, onun özellikle Amerikan Birleşik Devletlerinde büyük bir üne kavuşmasına vesile olmuştur¹⁸.

Ülkemizde Weber'in derslerde ve sonradan yayınlanan ders kitaplarında görece ayrıntılı bir biçimde ele alınması 1954-55 yıllarına rastlar. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine çağrılan Hans Freyer "İçtimaî Nazariyeler Tarihi" dersinde Weber'e genişçe yer vermiştir¹⁹. Bunu izleyen yıllarda, öncelikle Weber'in "otorite tipleri"nin, sonra "hukuk tipolojisi"nin monografilerde işlendiği görülmektedir. Günümüze dek yapılan kimi çevirilerin

¹⁵ Durkheim'in yapıtlarının bibliyografyası ingilizcede ilk kez 1915 yılında Charles Gehlke tarafından yayınlanmış hatta Durkheim söz konusu bibliyografyayı bizzat gözden geçirmiştir. Charles Gehlke, *Emile Durkheim's Contributions to Sociological Theory*, New York 1915.

¹⁶ Ülkemizde gerek orta öğretimde gerekse yüksek öğretimde okutulan ders kitaplarıyla ilgili yeni ve başarılı iki inceleme için bkz.: Mehmet Anık, *Lise Sosyoloji Ders Kitapları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme*, içinde: Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 16. Sayı, s. 145-191. Yücel Bulut, *Türkçe'de Yayınlanmış Sosyolojiye Giriş Kitapları Hakkında Bibliyografik Bir Değerlendirme*, içinde: Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 16. Sayı, s. 81-144.

¹⁷ Adorno, *Einleitung...*, S.7. Dirk Käsler, *Max Weber*, içinde: *Klassiker des soziologischen Denkens*, II. Cilt, München 1978, s.164 ve 174.

¹⁸ Käsler, *Max Weber...*, S.173.

¹⁹ Hans Freyer, *İçtimaî Nazariyeler Tarihi*, Ankara 1960, s. 166-191. Ayrıca, Hans Freyer, *Sosyolojiye Giriş*, Ankara 1957. Weber'i kısa olsa da, ilk ele alanlardan biri Hilmi Ziya Ülken'dir: *İçtimaî Doktrinler Tarihi*, İstanbul 1941, s.325-329.

de etkisiyle, artık Weber'in Durkheim ile birlikte toplumbilimin klasikleri başında yer aldıkları söylenebilir.

Yukarıdaki çok genel hatta şematik açıklamaların, söz konusu toplumbilimcileri anlamaya yeterli olmayacağı açıktır. Ancak bu makalenin asıl amacı Durkheim ile Weber'in kimi yöntembilimsel katkılarını irdelemek olduğu için, şimdilik bu kadarıyla yetinmek gerekecektir²⁰.

Durkheim ile Weber'in Toplumbilimsel Yönteme Kimi Katkıları

Çağdaş toplumbilimin temellerinin atıldığı bir dönemde, sosyolojinin *kendine özgü* yöntemlerini henüz oluşturmamış olması doğal karşılanmalıdır. Bu nedenle gerek Durkheim'in gerekse Weber'in günümüzdekine benzer sistematik bir yöntembilim geliştirdikleri söylenemez. Her iki bilim insanı, daha çok toplumbilim için elverişli yöntemlerin *ana öğelerini* ve kimi önemli *kavramlarını* yapılandırmaya çalışmışlardır. Bu çabalar çerçevesinde Durkheim'in ağırlıklı bir biçimde felsefeden, Weber'in ise açıkça tarihsel ve güncel olgu ile olaylardan çıktığı ileri sürülebilir. Çıkış noktaları farklı olsa da, *yöntem ilkeleri* olarak adlandırılacak konularda, birbirlerine yaklaştıkları görülmektedir.

Ayrıca alan araştırmaları yapılmaksızın kuramlar oluşturulamayacağına da bilincindedirler ve kendileri de dönemin olanaklarının kısıtlığı içinde kimi konularda araştırmalar yapmışlardır. Durkheim, başlıca istatistiklerden yararlanarak *intihar* konusunda, Weber ise istatistikler yanında anket (sormaca) tekniğini de kullanarak taşra papazları ve dokuma işçileri üzerinde²¹ alan araştırmaları gerçekleştirmiştir.

Durkheim yöntem hakkındaki görüşlerini, yeri geldikçe birçok başka yapıtında da dile getirmiş olmakla birlikte, 1895 yılında yayınlanan "Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları" adlı kitabında ele almıştır.

Weber'e gelince, o da bu konudaki görüşlerini birçok monografide işlemiş ve söz konusu makaleler ölümünden sonra "Bilim Kuramı" adıyla yayınlanmıştır. Bu yayında, doğrudan yöntembilimle ilgili makaleler yanında başka

²⁰ Daha ayrıntılı bilgi isteyenlerin gerek yabancı dillerde gerekse türkçede yayınlanan yapıtlara bakmaları kaçınılmazdır.

²¹ San, *Max Weber'de...*, S.33-34.

konulardaki yazılar da yer aldığı için, 1968 yılında yeni bir düzenleme ve ad altında (Yöntembilimsel Yazılar) yeniden yayınlanmıştır²².

Din-Siyaset-Bilim İlişkisi

Uygarlık tarihi boyunca *din-siyaset-bilim* üçgeni, toplumsal düzenin sürdürülmesi açısından önemli işlevler üstlenmiştir. Gerek çok, gerekse tek tanrılı dinlerin egemen olduğu dönemlerde, aralarında zaman zaman gerilimler yaşanmış olsa da, genellikle din ile siyaset kurumlarının birbirlerinin gücünden yararlanarak toplumları yönettikleri bir tarihsel gerçektir. Din kurumunun geleneksel hukuk ile ahlak kurallarının ilk ana kaynağını oluşturduğu, kendi kuruluş dogmalarına aykırı olmadığı ölçüde bilim üzerinde de tekel oluşturmaya çalıştığı açıktır. Bilimin, greko-romen uygarlığı süresince sınırlı bir özerkliğe kavuştuğu söylenebilirse de, din kurumunun etkileri ve engellemeleri ortaçağ boyunca varlığını güçlü bir biçimde duyumsatmaktan geri kalmamıştır.

Buna karşılık, aydınlanma çağının getirdiği kısmî dünyasallaşma (sekülerleşme) atmosferinde, din kurumunun eski gücünü yitirmesi, devletin ise mutlak monarşilerden anayasalı monarşilere hatta cumhuriyet rejimlerine evrilmesi sonucunda, bilimin yavaş yavaş özerk bir konuma kavuştuğu görülmektedir. Ne var ki, bu kez de seçimle gelseler bile seçimle gitmemeyi başarabilen ve gerekli gördükçe halkoylamalarına başvuran baskıcı iktidarlar (totaliter rejimler ve otoriter sözde demokrasiler) bilim üzerinde egemenlik kurmak üzere her yola başvurur olmuşlardır.

Durkheim ve Weber'in yaşadıkları 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreği, görece demokratik rejimlerin geçerli olduğu ve bilimin gerek üniversitelerde gerekse üniversite dışında oldukça özgür bir biçimde üretildiği bir döneme denk gelmektedir. Söz konusu üretim bir yandan "bilgi için bilgi" edinmeye, öte yandan önemli bir bölümü de "doğaya egemen olma" amacına yöneliktir²³. Bu dönem, özellikle Almanya'da sıklıkla kullanılan bir deyişle "kürsü peygamberliği"nin²⁴ anlaşılabilir ve anlatılabilir boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Gerçekten de bir bölüm bilim insanı, kimi zaman pek yeterli olmayan bilimsel inceleme ve araştırmalara dayanır gibi görünerek, aslında ise

²² Max Weber, *Methodologische Schriften*, Frankfurt/Main 1968.

²³ Hüseyin Batuhan, *Bilim, Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler*, İstanbul 1997, s.15-16.

²⁴ König, *Emile Durkheim...*,317.

belli siyasal ideolojilerin temsilcileri kimliğiyle en genel anlamında toplumsal sorunların çözülmesi için “reçeteler” yazmaya başlamışlardır²⁵.

İşte bu ortamda hem Durkheim hem de Weber bu tür kürsü peygamberliğine açık ve kesin bir biçimde karşı çıkarak, bilimde ve bilimsel yöntemlerde *nesnelligi* savunmuşlardır. Her ikisinin de üzerinde durdukları en önemli nokta, bilim insanının “steril” bir kimlik geliştiremeyeceği, ancak bilimsel çalışmalarının “steril” bir ortamda üretilmesi gereğidir. Daha açık bir deyişle, bireyin toplumsallaştırma süreçleri sonucunda kimi toplumsal değerleri benimseyeceği, ancak bu ve diğer değerlerin bilimsel sonuçlara yön vermemesi gerektiği konusunda, her iki bilim insanı birleşmektedirler. Weber, “...kanaat sahibi olmanın, bilimsel nesnellikle hiçbir akrabalığı...” bulunmadığını²⁶ açık ve net bir biçimde ileri sürerek, “yansızlık” ile “nesnellik”in aynı anlamına gelmediklerinin altını kalınca çizmiştir.

Gerçekten, bilim insanı da toplumdaki diğer bireyler gibi “yanlı”dır, ama inceleme ve araştırmaları aracılığıyla varacağı sonuçların “nesnel” olması gerekir. Nasıl ki, yargıç yasalardan “yana” ancak “nesnel” ölçüler içinde bir karara varmak zorunda ise, bilim insanının da inandığı değerler yönünde değil, bilimsel gerçeklerin ışığında nesnel sonuçlara varması beklenir²⁷.

Özet olarak Durkheim ile Weber, kişisel değer ve inançlarla bilimsel çalışmalar arasına “mesafe” konması zorunluluğunda birleşmektedirler. Hem Durkheim hem de Weber, günlük siyasal süreçlere uzak duran kişiler olmamışlardır. Durkheim pozitivist ve rasyonalist bir bilim insanı olarak, ihtilallere karşı, ancak hızlandırılmış evrimsel süreçlerden yanadır. Ateşli bir cumhuriyetçi ve laiklik savunucusu olup, bu çizginin *eğiticilerin eğitildiği* üniversitedeki pedagoji kurslarında da sürdürülmesine büyük bir özen göstererek katkıda bulunmuştur. Kolektivist olmamakla birlikte kamu yararından yanadır ama “siyasetin mutfağı”ndan, kısacası eylemli siyasetçilikten uzak durmuştur²⁸.

Durkheim gibi “seküler” bir düşünür olan Weber, anayasal monarşi ile cumhuriyet arasında bir seçim yapmamıştır. Onun asıl önem verdiği parlamenter sistemde tam olarak gerçekleşmesini istediği “demokratik” rejimdir. Bu amaca yönelmek koşuluyla siyasal oluşumlar açısından *seçici*

²⁵ König, *Emile Durkheim...*, s.317.

²⁶ König, *Emile Durkheim...*, s.320.

²⁷ Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1951, s.157.

²⁸ König, *Emile Durkheim...*, s.316.

olmamış, liberal muhafazakârlardan sosyal demokratlara kadar uzanan bir çizgi üzerinde, ama ağırlıklı bir biçimde *liberalizme* bağlı kalarak, siyasetin mutfağına girmekten çekinmemiştir²⁹.

Böylece her iki sosyolog da, belli siyasal görüşlere sahip olmuşlar, hatta siyasal eylemlerde de bulunmuşlar, ancak kesinlikle bu yönelimlerini bilimsel çalışmalarına doğrudan yansıtmamışlardır. Ancak kuşkusuz Durkheim ile Weber'in yapıtları büyüteç altına alınır, tümceler ve sözcükler taranır, ayrıca aşkın yorumlar yapılacak olursa kimi siyasal tonlamaları bulup çıkarmak olanaklıdır³⁰.

Durkheim ile Weber'in Toplumbilimsel Yönteme Katkılarının Karşılaştırılmasındaki Kimi Zorluklar

Durkheim ile Weber'in yöntembilim bağlamında *yaklaşım açıları*, ayrıntılardaki farklılıklara karşın büyük ölçüde doğrusallık göstermektedir denebilir. Ne var ki, o dönemde toplumbilimsel yöntem henüz günümüzdeki aşamasına³¹ ulaşmadığı için, her iki sosyologun bu açıdan karşılaştırılması kimi köklü zorlukları içinde barındırmaktadır. Gerçekten Durkheim ile Weber'in toplumbilimsel yönteme *yaklaşımları* ve söz konusu yöntemin *temel ilkeleri* dışında kalan görüşleri, belli bir dizge altında karşılaştırılabilir olmaktan bir hayli uzaktır.

Daha önce de değinildiği gibi, Durkheim toplumbilimsel yöntem hakkında kaleme aldığı "Sosyolojik Yöntemin Kuralları" adlı kitabını³² 1885 yılında yayınlamıştır. Ancak bu kitabın birinci bölümü toplumbilimin temel kavramlarına ayrılmıştır. Weber'e gelince, onun toplumbilimsel yöntem hakkındaki görüşleri çeşitli makaleleri bir araya getirilerek ve ölümünden sonra "Bilim Kuramı Hakkında Toplu Makaleler" adı altında 1922 yılında basılmıştır. Bu derlemede de yöntembilime ilişkin görüşler yanında, toplumbilimin temel

²⁹ Käsler, *Max Weber...*, s.43 vd.
San, *Max Weber*'de..., s.12-13.

³⁰ Adorno, *Einleitung ...*, s. 13.

³¹ Günümüzde bile toplumbilimsel yöntemin herkeşe benimsenen bir dizgeye kavuştuğu söylenemez ama en azından yöntemin epistemolojik düzlem, yaklaşım açıları, yöntem ilkeleri, dar anlamda yöntemler ve teknikler gibi öğeler içermesi tartışılmakta, bunların bir kısmı *genellikle* kabul görmektedir.

³² Emile Durkheim, "Les Règles de la méthode sociologique" Paris 1895. Bu makalede söz konusu kitabın almanca çevirisinden yararlanılacaktır: Emile Durkheim, "Regeln der soziologischen Methode", 4. gözden geçirilmiş baskı, Darmstadt und Neuwied 1976.

kavramlarına yer verilmiştir. Winckelmann 1968 yılında Weber'in "Yöntembilim Yazılar"ını³³ yayınladığında, onun doğrudan yöntembilimle ilgili olmayan kimi yazılarını bu kitaba almamış olmakla birlikte, gene de Weber'in "Toplumbilimin Temel Kavramları" adlı makalesine bu baskıda yer vermekten kendini alıkoymamıştır.

Öte yandan her iki sosyolog, yukarıda adı geçen kitapları ya da toplu yazıları dışında, tezlerinde ve diğer yapıtlarında da yöntembilime ilişkin görüşlerini dile getirmişlerdir. Tüm bu yapıtlar incelendiğinde, söz konusu görüşlerin belli bir gelişim çizgisi izlediği³⁴ ve en son tarihli yayınlarda son biçimine kavuştuğu gözlenecektir. Çerçevesi sınırlı bir makalede tüm bu ayrıntıları ele almak olanaksız olduğu için, ister istemez her iki sosyologun toplumbilimsel yönetime özgün olarak yaptıkları düşünülen kimi katkılarına yer verilecektir³⁵.

Durkheim'in Toplumbilimsel Yönteme Katkıları

"Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları" adlı kitabında Durkheim, sırasıyla şu konuları ele almıştır:

1. Bölüm: Toplumbilimsel Olgular (bütünü) Nedir?
2. Bölüm: Toplumbilimsel Olguları İnceleme Kuralları.
3. Bölüm: Normal ile Patolojik Olanının Farklılaştırılmasına İlişkin Kurallar.
4. Bölüm: Toplumsal Tiplerin Oluşturulması Kuralları.
5. Bölüm: Toplumbilimsel Olguları Açıklama Kuralları.
6. Bölüm: Kanıtların İleri Sürülmesi Kuralları.

Yukarıdaki başlıklardan toplumbilimsel olgular daha çok toplumbilimsel kavramlarla, normal ile patolojik olanın farklılaştırılması ise psikoloji ya da sosyal psikoloji ile ilgili görüldüğü için inceleme dışı bırakılacaktır.

Durkheim'in toplumbilim ve yöntemi üzerine görüşlerini değerlendirirken, onun "toplumsalın toplumsal olanla" açıklanması hakkındaki katı tutumunu göz ardı etmemek gerekir. Bu önkabul onun "sosyolojizm" yapmakla, yani toplumlarda

³³ Max Weber, *Methodologische Schriften*, Frankfurt/Main 1968.

³⁴ König, *Emile Durkheim...*, s.340.

³⁵ Bu biçimdeki bir elemanın kişisel seçimleri yansıttığı ve her türlü eleştiriye açık olduğu ortadadır.

oluşan her olgu ve olayı *yalnızca* toplumbilimle açıklamaya yönelmekle suçlanmasına yol açmıştır. Söz konusu tutumun, o günlere dek felsefe ve ekonomi politiğe *iliştirilmiş* bir konu gibi algılanan toplumbilimin, bağımsız bir bilim dalı haline getirilmesi uğruna girişilmiş bir savaşımın uç noktası olarak anlaşılması da olanaklıdır³⁶. Ancak bu çıkış noktasının, Weber'in anlayışının tam da *karşıtını* oluşturduğu açıkça ortadadır. Daha önce de değinildiği gibi, Durkheim toplumu, *toplumsal olandan* hareketle irdelerken, Weber'in bireyin *toplumsal eylemlerinin* izlerini sürerek toplumu açıklamaya çalıştığı görülmektedir.

Durkheim'in "Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları" adlı kitabının 1901 yılında gerçekleştirilen 2. baskısına yazdığı önsözdeki bir saptaması dikkat çekicidir. Durkheim burada, yöntemlerin geçici olduğunu, çünkü bilimin gelişmesiyle yöntemlerin de değişebileceğini dile getirmekte³⁷, böylece bilim ile yöntem arasındaki gerekirci (determinist) bağa, başka bir deyişle hem bilimin yöneme hem de yöntemin bilime, birbirlerini değiştirecek ölçüde etkide bulunabilecekleri gerçeğine açıkça göndermede bulunmaktadır.

Öte yandan kitabın giriş bölümünde, Spencer, Mill gibi bilim insanlarının değerli katkılarda bulunmuş olmakla birlikte, toplumbilime *özgü* bir metodoloji geliştirme yönünde hiçbir çaba göstermediklerine değinilmektedir. Durkheim'a göre bu ve diğer toplumsal bilimciler, tümünden gelim ve tüme varımın avantajlarını, ayrıca söz konusu alandaki temel başvuru kaynaklarını saymakla yetinmişler, ancak olguların gözlemlenmesinde uyulması gereken kuralları, önemli sorunların nasıl ve hangi yolla saptanacağını, incelemelerin hangi yönde yürüyeceğini, özel araştırma tekniklerini, kanıtların ortaya konmasındaki kuralları tümüyle göz ardı etmişlerdir³⁸.

Toplumbilimsel Olguları İnceleme Kuralları

Durkheim'a göre, toplumbilimsel olguların şeyler gibi incelenmesi, ilk ve en önemli temel kuraldır. Her ne kadar Comte ve Spencer toplumsal belirtileri doğal olgular olarak açıklamışlarsa da, ona göre bu olguları *şeyler* gibi ele almamışlardır. Durkheim toplumsal belirtileri şeyler gibi ele almanın, onları

³⁶ König, *Emile Durkheim...*, s.340.

³⁷ Durkheim, *Regeln...*, s.88.

³⁸ Durkheim, *Regeln...*, s.103.

özellikleri açısından *veriler* şeklinde görmek olduğunu söyler ve bu tür bir yaklaşımın bilimselliğin çıkış noktasını oluşturduğunu vurgular. Ona göre toplumsal belirtileri dış dünyanın şeyleri gibi incelemek ve bu toplumsal olaylar tüm *karakteristik* özellikleri barındırmaları bile, söz konusu özelliklere sahiplermiş gibi işlemde bulunmak gerekir³⁹.

Bu noktada Durkheim'in şeyleri ile Weber'in saf (ideal) tiplerinin *özellikleri* arasındaki benzerlik gözden kaçmamaktadır. Weber de saf tiplerini oluştururken, bu kalıplar içine sık sık rastlanmayan ve dağınık bir biçimde bulunsalar da, saf tipler için *karakteristik* (tipik) olan özelliklerin mutlaka katılması gereği üzerinde durmaktadır⁴⁰. Hemen görüleceği gibi her iki sosyolog da, toplumsal olgu ve olayları irdelerken, farklı adlandırmalar yapmış bulunsalar da, olabildiğince nesnel kimi *ölçütler* oluşturma amacıyla birleşmektedirler.

Durkheim, toplumsal olguları şeyler gibi incelemenin kurallarını sıralarken, öncelikle başka bilim dallarının ortaya koydukları kavramları sistematik bir biçimde temizlemek *zorunluluğuna* değinir. Öte yandan toplumu irdelerken, sosyologu en çok zorlayan durumun, *duyguların* işe karışması olduğuna dikkat çeker. Ona göre özellikle siyasal ve dinsel inançlar, araştırmacının toplumsal gerçekleri tam anlamıyla ortaya koyabilmesinin önündeki en çetin engellerdir. Söz konusu engeller hem *içten* hem de *dıştan* etkilerini gösterirler⁴¹. İçten, çünkü sonuçta araştırmacı da belli bir toplum ile onun değerlerinin bir ürünüdür ve nesnel gerçeklere ulaşabilmek için kendini aşmak zorundadır. Dıştan, çünkü ortaya koyacağı bilimsel sonuçlar belli inançlara sahip kişilerce acımasızca (düşmanca) ve duygusal bir biçimde yerden yere vurulacaktır.

Durkheim'a göre, olumsuz bir nitelik taşıyan bu kuralı ki, bu kural sosyologa vülger (amiyane) görüşlere karşı durma gücünü verir, mutlaka *ikinci* bir aşama izlemelidir. Bu noktada sosyolog, ele alacağı şeyler ile sorunları *tanımlamak* zorundadır. Çünkü her türlü kanıtlama ve belli kuramlar oluşturma çabasının temel direği bu tanımlardır. Söz konusu tanımların nesnel kimlik kazanabilmeleri içinse, belli kimi görüşlerden değil, şeylerin içerdiği *kendilerine özgü* niteliklerden hareket etmek gerekir.

İnceleme konusu olarak her zaman, önceden ortak dış belirtilerine göre tanımlanmış olgu grupları (aile, mülkiyet, suç gibi) seçilmelidir. Ancak vülger

³⁹ Durkheim, *Regeln...*, s.125-126.

⁴⁰ Weber, *Methodologische...*, s. 43.

⁴¹ Durkheim, *Regeln...*, s.29.

bilgiler düzleminde, sürekli bir biçimde karşı karşıya kaldığı bu olguları sosyolog, aynen benimsemek yerine, vülger açıklamaların bilimsel gerçeklikle kısmen örtüşen yanlarını, kuşkusuz dikkate alacak fakat söz konusu açıklamalar toplumsal gerçeği yansıtmıyorlarsa, yerine göre *yeni* adlandırmalar yapacaktır⁴².

Kavramların ve olayların aracılığıyla tanımlamaların gözden geçirilerek yeniden yapılandırılması yönündeki Durkheim'ın görüşleri, Weber'in bu alandaki çabalarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Weber de tıpkı Durkheim gibi, sözcüklerin değişik anlamlarını sergileyerek kendisinin ne kastettiğini anlatmaya ve buna göre kavramlarını *yeniden* oluşturmaya çalışmış, ayrıca yeni tanımlamalara ve adlandırmalara girişmiştir⁴³.

Durkheim'ın şeyler gibi incelenmesi gerektiğini söylediği toplumsal olguları ele almadaki *üçüncü kuralı*, herhangi bir olgu grubunun *bireyin* değerlendirmelerinden bağımsız bir biçimde irdelenmesi zorunluluğudur. Burada Durkheim'ın titizlikle üzerinde durduğu "toplumsalı toplumsal olanla" açıklama ilkesi yeniden karşımıza çıkmakta ve Weber ile aralarından yüzseksen derecelik bir karşıtlık oluşmaktadır.

Toplumsal Tiplerin Oluşturulması Kuralları

Durkheim'a göre toplumların sınıflandırılmasının, başka bir deyişle bir toplum tipolojisi oluşturulmasının başlıca *amacı*, bilimsel çalışmaların daha kısa yoldan sonuca vardırılmasıdır. Öte yandan açıklama ve sınıflandırma birbiriyle sıkı sıkıya bağlı iki süreç anlamına gelmektedir. Sınıflandırma temel olarak toplumsal tiplerin *karakteristik* özelliklerine dayandırılmalıdır. Durkheim toplumsal tipler oluşturulması ve bunların sınıflandırılmasına, bilindiği gibi *toplumsal morfoloji* adını vermektedir⁴⁴ ve başlıca iki ana toplum tipi üzerinde durmaktadır: Bunlardan *birincisi*, çok parçalı (segmentli) toplumların bir araya getirilmesidir ki, burada tam anlamıyla bir bütünleşmeden çok konfederatif bir birleşme söz konusudur. *İkinci* tip ise, gene çok parçalı toplumların bu kez birbiri içinde erimesiyle ve böylece tek bir bütün oluşturmasıyla ortaya çıkar. Ancak Durkheim, bu *imaların* kendisinin bir toplum sınıflandırması yapmak istediği anlamına gelmediğini, çünkü bu tür bir yaklaşımın, kendi içinde

⁴² Durkheim, *Regeln...*, s.130-133.

⁴³ San, *Max Weber*'de..., s.143-144.

⁴⁴ Durkheim, *Regeln...*, s.168-169.

karmaşık sorunlar barındırdığını, o nedenle asıl amacının *sınıflandırma ilkelerini* açıklamak olduğunu söyler⁴⁵.

Durkheim'ın yaşadığı dönem ve daha önceleri dikkate alınacak olursa, birçok bilim insanının *tek bir gelişim* çizgisi üzerinde toplum tipolojileri oluşturdukları görülür. Oysa hem zaman hem de uzam boyutunda her toplum, zorunlu olarak aynı gelişim çizgisini izlememiştir. İşte bu nedenle Durkheim'ın sınırları belli bir toplum sınıflandırması yapmamış, yalnızca böyle bir tiplendirmenin ilkelerine değinmekle yetinmiş oluşu, onun bu konudaki ilginç ve hepsinden önemlisi *özgün* yanını ortaya koymaktadır. Söz konusu yaklaşımın özelliği, araştırmacının bir ya da birden çok toplumu irdelerken daha önceden kurgulanmış şemalardan hareket etme yerine, belli sınıflandırma ilkelerine uymak koşuluyla, konusunun niteliklerine göre yeni sınıflandırmalar yaratmasıdır.

Weber de saf (ideal) tip kalıbını birçok alanda kullanmış olmakla birlikte, bu sınıflandırmaları belli bir zaman ve uzam boyutunda oluşturduğunu belirtmiş ve dolaylı olarak *yeni* kimi inceleme ile araştırmalarda söz konusu tiplerin gözden geçirilerek, gerekirse yeniden kurulması zorunluluğuna işaret etmiştir⁴⁶.

Toplumbilimsel Olguları Açıklama Kuralları

Durkheim toplumsal tipolojinin, olguların gruplandırılması açısından bir araç, toplumsal morfolojinin ise bilimin asıl önem taşıyan *açıklayıcı* yanına giden bir yol olduğunu söyler. Bir toplumsal olgunun açıklanmasına girişildiğinde, bu olguya etki yapan *ilk nedenin* ve yerine getirilen *işlevin* derinlemesine incelenmesi gerekir. Ancak bir toplumsal olguyu belirleyen neden, bireysel bilinçte değil, doğrudan zaman bakımından eskilere dayanan toplumsal olaylarda aranmalıdır. Bir toplumsal olgunun işlevi ise, mutlaka toplumsal amacı ile *ilişkisi* açısından ele alınmalıdır⁴⁷. Durkheim'ın toplumbilimsel olguları açıklama kuralları konusunda ileri sürdüğü ilkeler, tipolojinin oluşturulmasına ilişkin kurallarla birlikte okunduğunda, onun neden ABD'de

⁴⁵ Durkheim, *Regeln...*, s.171-173.

⁴⁶ San, *Max Weber'de...*, s.148-149.

⁴⁷ Durkheim, *Regeln...*, s.185 vd., özellikle s.192-193.

yapısal işlevselcilik ⁴⁸ akımının en önemli temsilcilerinden sayıldığını açıkça ortaya çıkarmaktadır.

Aslına bakılırsa Yapısalcılık ve işlevselcilik, bir kavram çifti oluştururlar. Çünkü her yapı belli bir işlevi yerine getirmek üzere kurulduğu gibi, işlevlerin de etkililik ve süreklilik gösterebilmesi için bir yapıya gereksinimleri olagelmıştır. Kuşkusuz Durkheim'ın işaret ettiği üzere, zaman içinde işlevlerin biçim değiştirmesi, bu değişikliğin ise yapıların yeniden kurulmasına dek varabilecek gelişmelere yol açması olanaklıdır. Görüldüğü gibi yalnızca işlevler değil, onlara bağlı olarak yapılar da *devingen* bir niteliğe sahiptirler, çünkü yapılar ilk bakışta aynı adları taşıyabilirler, işlev büyük ölçüde ya da tümüyle değiştiği takdirde, artık başka yapılar kimliğine bürünmüş olurlar.

Weber'e gelince, o da en genel anlamında yapısal işlevselciliği yapıtlarında ortaya koymuş olan bir sosyologtur. Bu bağlamdaki en açıklayıcı görüşleri, onun hukukun ve meşru otoritenin çözümlenmesi üzerine yazdıklarında yer almaktadır⁴⁹.

Kanıtların İleri Sürülmesi Kuralları

Bir olayın bir diğerinin *ilk nedeni* olması durumunda, Durkheim'a göre *karşılaştırma* yöntemine başvurulması gerekir. Böyle durumlarda, her iki olayda da nedenlerin aynı zamanda var olup olmadıklarına bakılır. Bu yolla bir olayın diğer bir olayla *ilişkisi* bulunup ortaya çıkarılmaya çalışılır. Bu tür bir işlem *nedensellik bağının* saptanabilmesi açısından zorunludur ve esasen toplumbilimsel açıklamanın asıl amacı da budur. Karşılaştırma yöntemi, iki ya da daha çok olayın benzerlik ve farklılıklarını araştırır. Ne var ki, böylece bulunan benzerlik ve farklılıkların üst üste yığılması asla yeterli olmayıp, bunların eleştirel bir elemeye tabi tutulup denetlenmesi gerekir.⁵⁰

Görüldüğü üzere Durkheim'a göre, ampirik araştırmanın değeri asla çok sayıda bulgunun uzun listeler şeklinde sıralanmasıyla ölçülemez. Böyle bir durumda araştırma *açıklayıcı* değil, *betimsel* bir kimliğe bürünmüş olur. O nedenle, anlatım gücü yüksek olan bulguların eleştiri süzgecinden geçirilerek bir seçime

⁴⁸ König, *Einleitung...*, s.69.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Coşkun San, *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, Ankara 1971.

⁵⁰ Durkheim, *Regeln...*, s.205-209.

tabi tutulması ve sürekli denetlenmesi gerekir. İşte ancak bu yolla *nedensellik bağının* bulunması olanaklı hale gelir. Kuşkusuz bu süreç içinde karşılaştırma yöntemi ve *bilimsel yorum* çok büyük önem taşımaktadır.⁵¹

Durkheim “Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları” adlı yapıtına yazdığı son sözde, herhangi bir yeni bilim dalının (sosyoloji) felsefeden ve diğer alanlardan bağımsızlığını kazanabilmesi için, her şeyden önce kendine özgü yöntemlerini geliştirmesi gerektiğine bir kez daha vurgu yapmaktadır. Ona göre, toplumbilimsel yöntem zaman içinde gelişerek daha güvenilir bir aşamaya gelecektir. Ancak böyle bir yöntemin uyması zorunlu olan asgari kuralları vardır ki, bunların başında *nesnellik* gelmektedir. Nesnellik toplumbilimin temelindeki en önemli ögedir ve inceleme ile araştırmayı her aşamada adım adım izlemekle yükümlüdür.⁵²

Durkheim’ın ayrıntılı bir biçimde yöntem ve teknikleri ele almak yerine, toplumbilimsel yöntemin *kurallarına* değinmiş olması, belki hafif bir düş kırıklığı yaratabilir. Ancak unutmamak gerekir ki, bu konuyu işlemedeki asıl amaç, toplumbilimin *bağımsızlığını* savunmak ve ileride geliştirilecek yöntemlerle tekniklerin hangi ilkelere (kurallara) uyularak oluşturulması gerektiğini dile getirmektir. Kaldı ki, bu yapıtını ilk kez yayınladığı 1895 yılında toplumbilimsel yöntemler bir yana, doğrudan toplumbilim bile henüz sistematik bir bütünlüğe kavuşturulamamıştı.

Weber’in Toplumbilimsel Yönteme Katkıları

Daha önce de belirtildiği gibi, Durkheim’dan farklı olarak Weber toplumbilimsel yöntem hakkındaki görüşlerini yaşarken sistemleştirememiş, bu konuda yazdığı makaleler ölümünden sonra derlenerek bir araya getirilmiştir.⁵³

Weber’in “Yöntembilimsel Yazılar” adlı yapıtında şu ana başlıklar yer almaktadır:

1. Toplumsal Bilimler ve Toplumsal Politika Bilgisinin Nesnelliği.
2. İdeal Tip, Eylemlerin Yapısı ve Davranışların Yorumu.

⁵¹ Köing, *Einleitung...*, s.74-75.

⁵² Durkheim, *Regeln...*, s.218-220. Durkheim çarpıcı bir biçimde yapıtının 219. sayfasında, toplumbilimin bireysel, komünist ya da sosyalist eğilimde olamayacağını belirtir.

⁵³ Burada esas olarak 1922 basılı derlemeden değil, 1968 yılında yayınlanmış olan “Yöntembilimsel Yazılar” adlı yapıttan ve diğer ikincil kaynaklardan yararlanılacaktır.

3. Anlayıcı Toplumbilimin Kimi Kategorileri Üzerine.
4. Meşru Otoritenin Üç Saf Tipi.
5. Değer Yargılarından Arınmanın Anlamı.
6. Toplumbilimsel Temel Kavramlar.

Yukarıdaki başlıkların alt bölümleri incelendiğinde, kimi konularda *tekrarlara* ve doğrudan yöntembilimle ilgili olmayan konulara rastlanacaktır ki, bu durum Weber'in ölümünden önce yöntembilime ilişkin makalelerini gözden geçirip sistemleştirememiş olmasından kaynaklanmaktadır. O nedenle Weber'in toplumbilimsel yönetime görece özgün katkıları irdelenirken, yukarıdaki şemaya bağlı kalınmayacaktır.

Öncelikle Weber'in Durkheim'dan farklı bir biçimde toplumsal olgulardan değil, toplumsal eylem kavramından çıkarak, toplumu açıklamaya çalıştığını anımsamak gerekir. Anlaşılması güç yanlış anlaşılması kolay bir bilim insanı olarak nitelenen⁵⁴ Weber'in toplumsal eylem kavramı, onun toplumbilimin tabanını psikolojiye kaydırmakla suçlanmasına neden olmuştur. Oysa toplumsal eylem, bireyin başkalarının geçmişteki ya da hali hazırdaki davranışlarına olabileceği gibi, gelecekte beklenen davranışları da dahil olmak üzere, tüm *anlamlı* davranışlarına yöneliktir. Daha açık bir deyişle, burada bireyin keyfince bulunduğu davranışları değil, toplum tarafından belirlenen ve denetlenen toplumsal davranışları söz konusudur.⁵⁵

Toplumsal Bilimlerde Nesnellik

Weber, başlangıçta tüm toplumsal bilimlerin devlet politikalarına yol göstermek gibi pratik bir amaca yöneldiklerini, daha sonra bu noktadan uzaklaşmakla birlikte, “olan” ve “olması gereken” ile bilim arasına *mesafe* koymayı savsakladıklarını söylemektedir. Oysa ona göre, toplumsal bilimlerin amacı asla bağlayıcı normlar ve idealler üretmek, uygulama için *reçeteler* yazmak değildir. Öte yandan, herhangi bir konuda belli bir *kaniya* sahip olmakla, *nesnellik* arasında hiçbir çelişki yoktur⁵⁶.

⁵⁴ Hermann Kantorowicz, *Rechtswissenschaft und Soziologie*, Karlsruhe 1962, s.75.

⁵⁵ Max Weber, *Methodologische Schriften*, Frankfurt/Main 1968, s.280.

⁵⁶ Weber, *Methodologische...*, s.5-12.

Weber'in toplumbilimsel yöntem hakkındaki görüşlerini oluştururken attığı ilk adım, kullandığı *kavramları* titizlikle ve eleştirel bir biçimde yeniden tanımlamasıdır. Deyim yerindeyse düşüncelerinin gerçeğe uygun olarak anlaşılabilmesi için, okuyucuya bir tür sözlük vermiştir. Ne var ki, bu kavramları yeniden inşa etme çabası, fazlasıyla ayrıntılar ve örneklerle örüldüğü için, kimi zaman içinden çıkılmaz bir hal almış, böylece Weber hedeflediğinin tersine büsbütün anlaşılabilir, daha da kötüsü yanlış anlaşılabilir bir noktaya doğru yol almıştır⁵⁷.

Kendi deyişle, üniversitelerde “kürsü peygamberlerinin” (Kathederspropheten) ve kürsü demagoglarının çok bulunduğu bir dönemde yaşadığı için Weber özellikle *olan ile olması gereken* arasında kesin sınırlar koymuş, bilimin amacının yalnızca kanıtlanabilir gerçekleri ortaya çıkarmak olduğunu söylemiştir. Bu hedefe yönelirken *neden-sonuç* ilişkilerine dayanan bir *nesnellik*in önemine sürekli bir biçimde vurgu yapmıştır⁵⁸.

Saf (İdeal) Tipler

Weber'in birçok diğerleri gibi uzun tanımına göre, saf tipler şu anlama gelir: “İdeal tipler bir ya da birkaç görüş açısından tek taraflı olarak çoğaltılan ve tek taraflı olarak ön plana geçirilen bu görüş açıları bakımından, kendi içlerinde bütünlük gösteren zihinsel kurgular olmaya elverişli, kimi zaman sık sık, kimi zaman ise az rastlanan, yer yer hiç rastlanmayan, dağınık ve pek göze çarpmayan tek tek görüntülerin birleştirilmesiyle kazanılır. Bu zihinsel kurgular kavramsal saflıkları içinde hiçbir zaman gerçek yaşamda bulunmazlar... Her tek tek olayda gerçeğin bu ideal tiplere ne dereceye kadar yakın ya da uzak olduğunun saptanması gerekir.”⁵⁹ Weber'in bu uzun tümcesi, onun dilinin ne denli çetrefil olduğunu anlatmaya yeter ve bu nedenle “Max Weber bulmacası henüz tam anlamıyla çözülememiştir”⁶⁰ diyen yazara, bir dereceye kadar hak vermemek elde değildir. Öncelikle Antik Yunancadan Fransızcaya oradan da Almancaya geçen ideal sözcüğü bir yandan “ancak düşüncede var olan” öte yandan “ülkisel” anlamlarına gelmektedir⁶¹. Weber bu sözcüğü birinci

⁵⁷ San, *Weber*'de..., s.144-145.

⁵⁸ San, *Weber*'de..., s.22.

⁵⁹ Weber, *Methodologische...*, s.43.

⁶⁰ A. Hübscher, *Deutsche Geisteswelt*, II. Cilt, Darmstadt - Babed Baden - Genf 1953, s.185.

⁶¹ Lutz Mackensen, *Etymologisches Wörterbuch*, Stuttgart 1966, s.173.

anlamında kullanmış ve hatta kimi yanlışları önlemek kaygısıyla, ideal yerine birçok kez “saf tipler” (reine Typen) tamlamasını yeğlemiştir.

Saf tipler her şeyden önce, akılcı yollardan elde edilen soyut düşünsel (zihinsel) kurgulardır. Bu soyut düşünsel kurgularda toplumsal olaylarda bulunan çapraz özelliklere yani toplumsal gerçekliğin karmaşık doğası nedeniyle ortaya çıkan ve bu anlamda belli bir somut olay bağlamında *tipik olmayan* özelliklere yer verilmez. İşte bu nedenle saf tipler söz konusu saflıkları içinde, tıpkı saf su ya da saf havanın doğada bulunmaması gibi, karmaşık nitelikteki toplumsal yaşamda yer almazlar. Saf tipleri ortalama tiplerden ayıran en önemli özellik, belli bir toplumsal olgu ya da olayda göze çarpan en başat öğeler yanında, dağınık (diffus) ve pek göze çarpmayan (diskret) belirtilere de yer verilmesidir. Saf (ideal) tipler tüm bu özellikleri kapsar, çünkü amaç *soyut* düşünsel bir kurgu olan saf tipler ile gerçek yaşamdaki *somut* olayları karşılaştırmak, böylece tüm benzerlikleri, farklılıkların ise nedenlerini araştırmaktır.⁶²

Weber büyük yankı uyandıran saf tiplerini yalnızca açıklamakla yetinmemiş, ayrıca toplumsal eylemin, hukukun, meşru otoritenin vb. saf tiplerini de oluşturarak, bunları bilimsel tezlerinde başarıyla kullanmıştır. Denebilir ki, Weber’in toplumbilimsel yöntemine en özgün ve kalıcı katkısı, saf tipleri oluşturmuş olmasıdır. Bu tipolojiden bugün bile toplumbilim yanında diğer toplumsal bilimlerde de yaygın olarak yararlanılmaktadır. Ancak, bu noktada dikkat edilmesi gereken çok kritik bir konu vardır. Weber’in de işaret ettiği gibi saf tipler *amaç* değil, tek tek olayların saptanması, anlaşılması ve açıklanması için başvurulmuş bir *araç*lardır.

Öte yandan saf tiplerin her yeni araştırmada ve her farklı olgu ve olayda tekrar gözden geçirilmeleri, varsa tipik olmayan özelliklerden arındırılmaları ve yeni tipik özelliklerin de bu tiplere eklenmeleri zorunludur. Çünkü saf tipler, belli bir zaman dilimindeki ve belli bir toplumdaki olaylar gözlenerek oluşturulmaktadır.

Anlayıcı Toplumbilim Yaklaşımı

Weber “toplumsal eylem” kavramıyla, bireyin başkalarının davranışlarına yönelik eylemlerini anlatmaya çalışmaktadır. Bireyin bu nitelikteki eylemleri ile başkalarının davranışlarına yönelmeyen, bu bakımdan “öznel” kimlikte olan

⁶² Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Weber, *Methodologische...*, s.43 ve 185. San, *Max Weber’de...*, s.23-27.

eylemlerinden ayrılabilmek için, işte bu *anlayıcı toplumbilim* (verstehende Soziologie) yaklaşımını geliştirmiştir.

Weber'e göre "anlamak" kavramı başlıca iki açıdan ele alınabilir: Öncelikle bir eyleme bağlanan anlamı *pratik* bilgilerin yardımıyla kavramak olanaklıdır. Bağırıp çağıran bir kişinin, odun kesen birinin, kapıyı açmak için tokmağa el atan kişinin bu davranışları, akılcı yoldan ve pratik bilgilerin aracılığıyla hemen anlaşılır. Ancak bu aşamada bireyin, düşünce, duygu ve eylemlerinin gerçek motifleri (saikleri) henüz belirgin olmadığı için, söz konusu anlayıştan bir *yöntem* olarak söz etmek olanaksızdır. Buna karşılık, kıskançlık, hastalık derecesinde kendini beğenme ya da kırılan gurur nedeniyle ortaya çıktığı bildirilmiş bir hiddet histerisini, bu kez motifleri açısından da anlamak olanaklıdır.

İşte çeşitli biçimlerde beliren eylemlerin gerçek motiflerinin de öğrenilebildiği ya da bilinebildiği bu aşamada, olgu ve olayları *anlayış*, artık bilimsel bir yöntem niteliğini kazanmaya başlar. Söz gelimi, odun kesen kişinin bu işi kendi gereksinimi için mi, yoksa para kazanmak amacıyla mı yaptığı biliniyorsa, bu takdirde odun kesme eylemini bilimsel olarak açıklamak olanaklıdır.⁶³

Ancak anlayıcı yaklaşımın uygulanmasında, kimi güçlüklerle karşılaşılması kaçınılmazdır. Çünkü bizzat eylemde bulunan birey çoğu kez motif ile eylemi arasındaki bağı gerçeğe uygun bir biçimde kuramayabilir. Başka bir anlatımla, bireyin eylemi üzerinde birden çok motif (saik) etkili olabilir. Söz konusu saiklerden hangisinin daha baskın olduğu ve eylemini daha çok etkilediği, en dürüst bir birey tarafından bile bilinmeyebilir. Kaldı ki, eylemde bulunan bireyin dile getirdiği saikler yanında, bilinçli ya da bilinçsiz olarak sakladığı kimi saikler de bulunabilir. Weber'e göre böyle bir durumda, *yorumlayıcı kavrayış* yöntemine başvurmak gerekir. Eğer bu yolla da bilimsel gerçeğe uygun bir açıklamaya ulaşılamıyorsa, *düşünsel deney* (das gedankliche Experiment) gibi pek güvenli olmayan bir yolu denemek gerekir. Başka bir deyişle, saikler zincirinin diğer halkalarının düşünce yolu ile bulunması ve bu varsayımlara göre olası cereyan tarzı hakkında sonuç çıkarılması zorunda kalınır.⁶⁴

Anlayıcı toplumbilim yaklaşımı bireyin eylemlerine bağladığı saikleri bulup çıkarmaya yöneldiği için, açıkça toplumsal psikoloji hatta doğrudan salt

⁶³ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, I. Cilt, Köln-Berlin 1964, s.6-7.

⁶⁴ Weber, *Wirtschaft...*, s.7-8.

psikoloji alanına girmektedir denebilir. Bu nedenle anlayıcı toplumbilim yöntemi, zamanında ağır eleştirilere uğramıştır. Ne var ki Weber'in bu yaklaşımı uzun yıllar unutulmaya terk edildikten sonra, 1970'li yıllardan bu yana yeniden uluslararası önem kazanmaya başlamıştır⁶⁵.

Değer Yargılarından Arınma İlkesi

Weber'e göre diğer toplumsal bilimler gibi toplumbilim de değer yargılarından arınmış (frei vom Werturteil) olmalı, bireysel değer yargıları ampirik araştırmalara karıştırılmamalıdır. Değer yargılarından arınabilmenin tek yolu, *olan ile olması gerekenin* kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasıdır. Oysa toplumsal süreçlere doğal yasaların egemen olduğunu savlayan görüş, olanın *değiştirilemez*; toplumsal olayları tek yönlü gelişim kuramlarıyla açıklamaya çalışan akım ise, oluşun *kaçınılmaz* olduğunu, böyle bir ayırımın yapılmasına karşı, ileri sürmüştür⁶⁶.

Weber değer yargılarından arınma ilkesinin “değerlerin” toplumbilimsel açıdan çözümlenmesine, karşılaştırılmasına ve eleştirilmesine asla engel oluşturmadığını, ancak değerler bireysel yargılardan kesin bir biçimde arınmaksızın incelenirse, varılan sonuçların bilimsel niteliklerini yitireceklerine işaret eder⁶⁷.

Weber'in yöntem bilime ilişkin görüşleri arasında üzerine en çok şimşekler çeken, değer yargılarından arınma ilkesi olmuştur. Öyle ki, bu ilkeyle ilgili olarak yürütülen hararetli tartışmalar, yıllar boyu makalelerin ve kongrelerin başlıca konuları arasında yer almış, hatta bu sürece “değer yargıları kavgası” (Werturteilsstreit) adı verilmiştir⁶⁸.

Değer yargılarından arınma ilkesi, hemen farkedileceği, gibi doğrudan *nesnellik* ile ilgilidir. O nedenle Weber'in neden ayrı bir ilke geliştirmek istediği akla gelebilir. Amaç açık bir biçimde, nesnel yaklaşımları ayrı bir *ilke* ile güçlendirmek ve bilimsel sonuçlara değer yargılarının karıştırılmasını daha etkili bir yolla engellemeye çalışmaktır.

⁶⁵ Käsler, *Max Weber...*, s.143-144.

⁶⁶ Weber, *Methodologische...*, s.3-12.

⁶⁷ Weber, *Methodologische...*, s.239-240.

⁶⁸ Käsler, *Max Weber...*, s. 151-152.

Kısaca değerlendirilecek olursa, Weber'in Durkheim'dan farklı olarak yalnızca ilkeleri saymak ve tanımlamakla yetinmeyip, kimi yöntem kategorileri de geliştirdiği söylenebilir. Özellikle saf tipler yöntemini yalnız açıklamakla kalmamış, birçok incelemesini bu soyut ölçü tiplere dayanarak gerçekleştirmiştir.

Sonuç

Durkheim ve Weber'in toplumbilimsel yönetime yaptıkları en yaşamsal katkı, her şeyden önce toplumbilimin *bağımsızlığını* kazanabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için, mutlaka kendine özgü yöntemlere sahip olması gerektiğini görmüş, ayrıca böyle bir yöntembilimi oluşturmak amacıyla özgün çabalar sarfetmiş olmalarıdır. Daha önce de değinildiği gibi, aralarındaki en belirgin *fark*, Durkheim'ın yöntem ilkelerini açıklaması, fakat daha ileri giderek yöntem kategorileri kurmamış oluşudur. Ancak önerdiği yöntem ilkelerine tüm inceleme ve araştırmalarında sonuna dek bağlı kalmaya özen göstermiştir.

Gerek Durkheim gerekse Weber'in savundukları yöntem ilkeleri bugün bile değerini korumakta, özellikle postmodernist görüşler nedeniyle yeniden güncellik kazanmış bulunmaktadır. Gerçekten 1980'li yıllardan bu yana, bilimde salt akılcılığa ve nesnelliğe karşı güçlü bir savaşım yürütülmekte ve toplumsal değerler yerine bireye ya da küçük gruplara özgü tikel değerler ikame edilmeye çalışılmaktadır. Oysa, *nesnellik* ile *bilimsellik* arasında gerekirci (determinist) bir bağ vardır ve nesnellik yoksa, bilimsellik te yoktur. Kuşkusuz bilimsel bir çaba içinde bulunan bireyin toplumsallaştırma süreçleri içinde kazandığı kimi değerler vardır ve gelecekte de olacaktır. Ancak bu değerlerin asla bilimsel sonuçlara bulaştırılmaması gerekir. Doğallıkla bireyin tarafsızlığı ile nesnelliği arasına *mesafe* koyması söylendiği denli kolay bir iş değildir. Ne var ki, nesnel tutum öğrenilebilir ve *öz eleştiri* ile *dış eleştiri* aracılığıyla desteklenerek, her inceleme ya da araştırma sürecinin öncesinde, sırasında ve sonunda tekrar tekrar gözden geçirilmek suretiyle gerçekleştirilebilir.